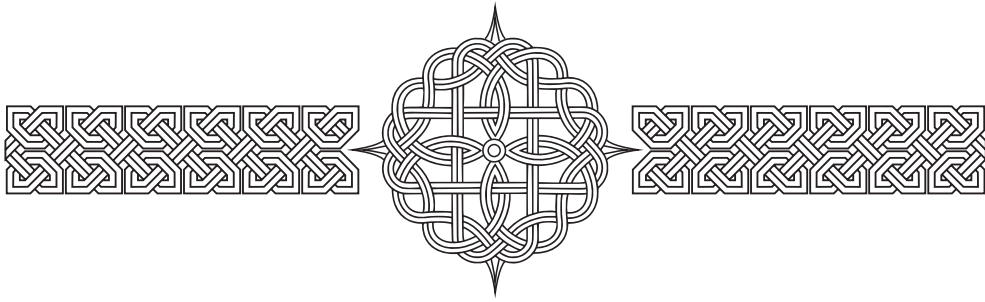

ԻԲՐԵՒ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ

Մայր Տաճարը կոչվել է Վաղարշապատի Ս. Կաթողիկե, Ավագ Խորանը՝ Շողակաթ Ս. Աստվածածին: Տաճարի էջմիածին (իջավ Միածինը) անունն առաջին անգամ գործածել է ԺԳ. դարի պատմիչ, Սյունյաց մետրոպոլիտ Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Օրբելյանը:

Ագաթանգեղոսի վկայությամբ Մայր Տաճարը կառուցվել է քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն հռչակվելուց (301 թ.) անմիջապես հետո արքունի ապարանքի շրջակայքում՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքի համաձայն: Պատմիչը կառուցման վերաբերյալ հիշատակում է Ս. Գրիգորի հետևյալ բառերը. «...շինիր Աստծու անվան տաճար քեզ ցույց տրված տեղում, ուր հրեղեն սյունը ոսկի խարիսխ ուներ, որպեսզի բժշկվեք հարված կրողներդ»:

Հետաքրքրական է, որ «Աստծու անվան տաճար»-ը կառուցելն ի սկզբանե ընկալվել է որպես համայն ազգի պարտականություն. «Մարդկանց բազմությունը, այս լսելով, յուրաքանչյուրը գնաց նյութերը պատրաստելու: Հրամայված տեղերում կուտակում էին մեկը վեմ, մեկը՝ քար, մեկը՝ աղյուս, մեկը՝ մայրի փայտ, պատրաստում էին խնդալից փութով եւ մեծ երկյուղով»: Հատկանշական է, որ Մայր Տաճարի կառուցման մեջ Ս. Տրդատ Թագավորը, ի դեմս Հայոց պետականության, անձամբ իր աշակցությունն է հայտնում Ս. Գրիգորին. «...Թագավորը հրաժեշտ խնդրեց սուրբ Գրիգորից՝ յոթնօրյա ճանապարհ գնալու բարձր լեռ Մասիսն ի վեր: Այնտեղ լեռան գլխից առնելով կարծր, անտաշ, անկոփ, խոշոր, ծանր, երկայն, հաստ ու մեծամեծ քարեր, որոնցից մեկը ոչ ոք չէր կարող շարժել, թեկուզ մարդկանց բազմությունը: Արդ՝ հսկայազորը (Թագավորը), հայկաբար վերցնելով ութ քար, դրեց իր թիկունքին եւ բերեց տաճարների վկայարանները»:

Մայր Տաճարի ճարտարապետական հորինվածքի շուրջ եղել են մի շարք տեսակետներ, սակայն 2019 թ. Մայր Տաճարի սյուների եւ խորանների հիմքում բացված հնագույն շերտերը փաստում են, որ Մայր Տաճարն ի սկզբանե եղել է կենտրոնագմբեթ խաչաձեւ հորինվածքով: Ներսում՝ գմբեթի տակ, հիմնադրվել է Իջման Ս. Սեղանը, որը վերակառուցվել է 1961 թ.՝ ճարտարապետներ Ա. Գալիկյանի նախագծի եւ Ռ. Իսրայելյանի քանդակազարդման ուղղանկարի հիման վրա: Հստ ազգային ավանդույթան՝ համաշխարհային ջրհեղեղից հետո Նոյ նահապետն այդտեղ է սեղան կանգնեցրել եւ գոհունակության պատարագ մատուցել Արարչին:

Ղազար Փարպեցու վկայությամբ 483—484-ին՝ Հովհաննես Ա. Մանդակունի կաթողիկոսի օրոք, մեկենասությամբ Վահան Մամիկոնյանի՝ Մայր Տաճարը հիմնովին վերակառուցվել է:

Տաճարի՝ խաչաձեւ-կենտրոնագմբեթ, քառամույթ, քառախորան այս հորինվածքը հայկական եկեղեցական ճարտարապետության զգալի ավանդն է համաշխարհային քրիստոնեական ճարտարապետության մեջ: Թ.—ԺԱ. դարերում Մայր Տաճարի այսօրինակ հորինվածքը տարածվել է նաեւ Եւրոպայում:

Դարերի ընթացքում Մայր Տաճարը բավականին վնասվել է արաբների, սելջուկ-թուրքերի եւ մոնղոլ-թաթարների արշավանքներից, բնության ներգործությունից: Ժէ. դարասկզբին Պարսից շահ Աբաս Ա.-ն որոշել է այն հիմնովին քանդել, սակայն հետագայում՝ 1614 թ., Մայր Տաճարի հանգուցային տեղերից հանվել է 15 քար եւ տեղափոխվել Պարսկաստան՝ Սպահանի շրջակայքում Մայր Տաճարի նմանողությամբ նոր տաճար կառուցելու նպատակով, որպեսզի հայրենիքից տեղահանված հազարավոր հայերի «սրտերը կարոտ քաշելով չճմլվեն»:

Հիշյալ ժամանակաշրջանում Մայր Տաճարի ծածկը եւ գմբեթը քանդված են եղել, պատերի բազմաթիվ քարեր՝ թափված, հիմքերը՝ վնասված, իսկ Տաճարը՝ կողոպտված:

Ներկայիս գմբեթի ստորին հատվածները՝ սրբապատկերապիղակների եւ պարույրաձեւ որմնասյուների խոցակների նիշով, բնորոշ են Դ.—Ե. դդ. (ամենաուշը՝ է. դ.), իսկ դրանից վերեւ՝ Ժէ. դ.:

1950-ականների պեղումների ընթացքում բացվել են Դ. դարի գմբեթակիր մույթերի խաչաձեւ խարսխները, Ավագ խորանի տակ հայտնաբերվել է Վանի թագավորության ժամանակաշրջանի կոթող (ներկայումս կանգնեցված է բակում՝ զանգակատան դիմաց) եւ նախնական խորանը:

Մինչ օրս կատարված վերանորոգման, վերակառուցման եւ կցակառուցման աշխատանքներից առանձնացնենք հետեւյալները.

Դ. դարի երկրորդ կեսին Պարսից Շապուհ Բ.-ի արշավանքներից մեծապես վնասված Մայր Տաճարը վերանորոգվել է Ս. Ներսես Ա. Մեծ կաթողիկոսի օրոք՝ 353–373 թթ.:

Աշխատանքներ են իրականացվել նաեւ Ս. Սահակ Ա. Պարթեւի օրոք՝ 387–428 թթ., իսկ 483–484 թթ., ինչպես վերը նշեցինք, վերակառուցվել է մարզպան Վահան Մամիկոնյանի շնորհիվ:

615–628 թթ.՝ Կոմիտաս Ա. Աղցեցու օրոք, Տաճարի փայտածածկը փոխարինվել է քարե տանիքով, ապա՝ նորոգվել Ներսես Գ. Տայեցի կաթողիկոսի օրոք՝ 641–661 թթ.:

Տեւական դադարից հետո՝ 1441–1465 թթ., նորոգչական աշխատանքներ են տարվել Կիրակոս Ա. Վիրապեցի եւ Գրիգոր Ժ. Զաւալբեկյանց կաթողիկոսների օրոք:

1629–1632 թթ.՝ Մովսես Գ. Տաթեւացու օրոք, Տաճարն «ի հիմանց» նորոգվել է, իսկ շրջակայքը՝ համալրվել նոր շինություններով:

1632–1655 թթ.՝ Փիլիպպոս Ա. Աղբակեցի կաթողիկոսի օրոք, վերակառուցվել է Մայր Տաճարի քարե տանիքը, եւ ձեռնարկվել են եռահարկ զանգակատան շինարարական աշխատանքները:

1657–1658 թթ.՝ Հակոբ Դ. Զուղայեցու օրոք, ավարտվել է զանգակատան կառուցումը:

1681–1691 թթ.՝ Եղիազար Ա. Այնթապեցի կաթողիկոսի օրոք, երեք խորանների վրա կառուցվել են զանգակատուն-գմբեթներ, եւ նորոգվել է Մայր Տաճարի հատակը:

1720 թ., Աստվածատուր Ա. Համադանցի (1715–1725 թթ.) կաթողիկոսի կարգադրությամբ, Նաղաշ Հովնաթանն սկսել է Մայր Տաճարի նկարազարդումը:

1726–1729 թթ.՝ Կարապետ Բ. Ուլնեցու օրոք, իրականացվել է բեմանէջքի 15 սրբապատկերների շարքի նկարազարդումը:

1770 թ.՝ Սիմեոն Ա. Երեւանցի կաթողիկոսի օրոք, վերակառուցվել է Մայր Տաճարի քարե տանիքը, իսկ 1789 թ.՝ Ղուկաս Ա. Կարնեցու օրոք, ամրացվել է Մայր Տաճարի հիմքը:

1804–1813 թթ.՝ ռուս-պարսկական պատերազմի տարիներին, Մայր Տաճարը գտնվել է անտեսված եւ ավերված վիճակում: 1837 թ. Հովհաննես Ը. Կարբեցին (1831–1842 թթ.), Ռուսաստանի Նիկոլայ Ա. Թագավորի

այցի կապակցությամբ, փոքրածավալ նորոգչական աշխատանքներ է իրականացրել:

Գեւորդ Դ. կաթողիկոսը (1866–1882 թթ.) 1867–69 թթ. Տաճարի արեւելյան պատին կից կառուցել է ներկայիս թանգարանի շենքը:

1888 թ.՝ Մակար Ա. Թեղուտցի կաթողիկոսի օրոք, նորացվել է Մայր Տաճարի ներսույթը:

1914 թ.՝ Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի օրոք, կրկին վերանորոգվել է Մայր Տաճարի ներսը, ինչպես նաեւ՝ զանգակատունն ու հարավային խորանը:

1945–1954 թթ.՝ Գեւորգ Զ. Զորեքչյանի օրոք, Մայր Տաճարը վերանորոգվել է թարմացվել է:

1955–1959 թթ., Վազգեն Ա. Պալճյանի նախաձեռնությամբ, վերականգնման աշխատանքներ են կատարվել, եւ իրականացվել հնագիտական պեղումներ Ավագ խորանի տակ:

1981–1982 թթ. նորոգվել-վերականգնվել են որմնանկարները, եւ նորովի հարդարվել է թանգարանային հատվածը:

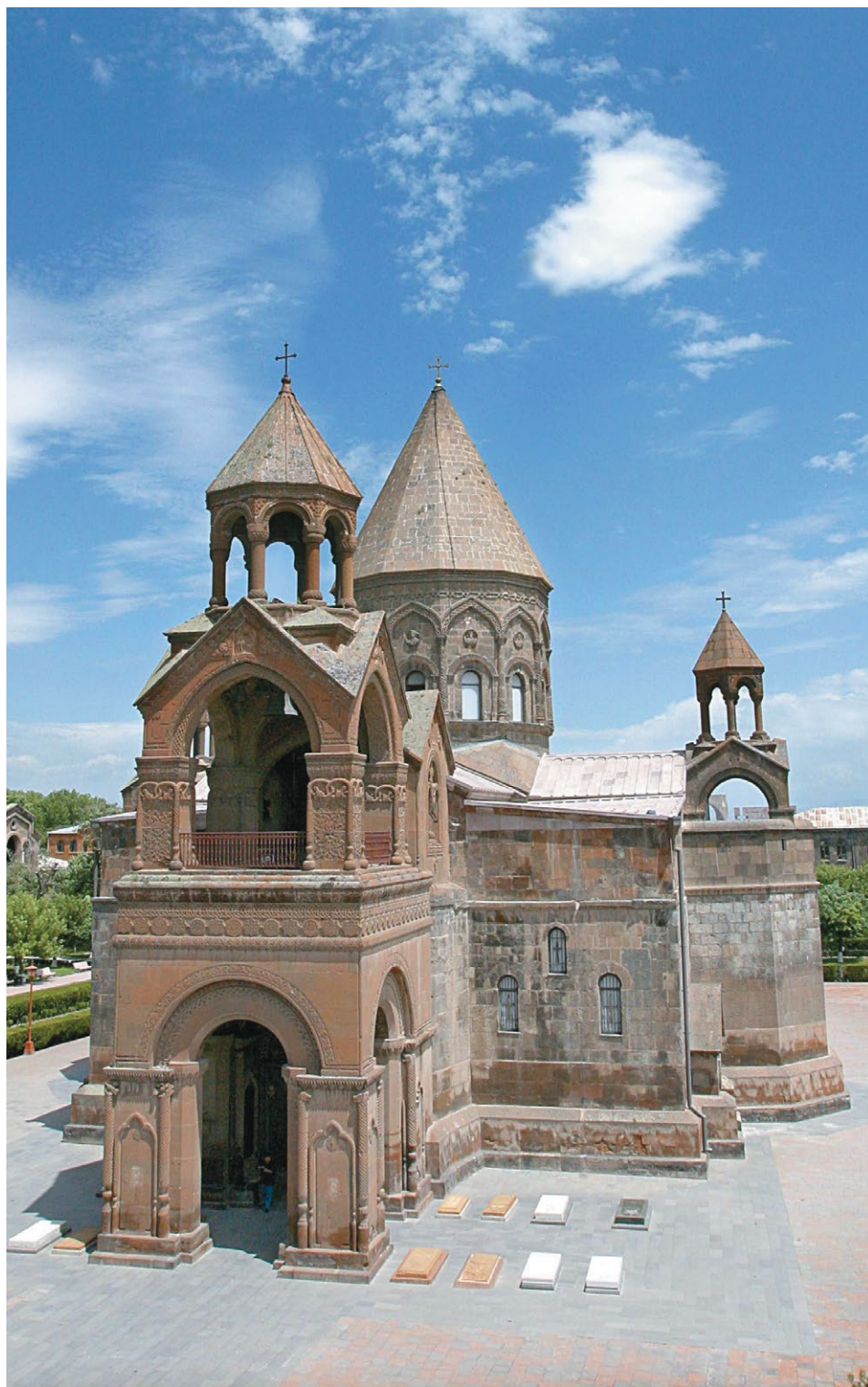
2001–2008 թթ.՝ Ամենայն Հայոց Գարեգին Բ. կաթողիկոսի օրոք, ամերիկահայ հայտնի բարերարներ Ռիչարդ եւ Լուիզ Մանուկյանների մեկենասությամբ իրականացվել է տանիքածածկերի, ներքնամասի որմնանկարների ամբողջական թարմացում, ինչպես նաեւ՝ աղոթասրահի հատակի, որմնախարիսխների, թանգարանային հատվածի, Իջման Ս. Սեղանի եւ կաթողիկոսների շիրմաքարերի ստորին՝ քայքայված հատվածների վերանորոգում:

2012 թվականից ցայսօր նախադեպը չունեցող համալիր ու հիմնարար վերականգնողական աշխատանքներ են իրականացվում: Ընթացող աշխատանքները ցույց են տվել, որ Մայր Տաճարն ամբողջությամբ գտնվում էր վթարային վիճակում, իսկ որոշ հատվածներ կանգնած են եղել փլուզման եզրին:

Համապատասխան ոլորտների տարբեր մասնագետների ներգրավմամբ ընթացող վերականգնման աշխատանքները կարեւորագույն նշանակություն ունեցան նաեւ Մայր Տաճարի մինչ այժմ անհայտ պատմա-շակութային տարբեր շերտերի բացահայտման տեսանկյունից:

Դրանցից հատկապես հիշատակելի են՝

ա. սյուների եւ խորանների հիմքում բացված հնագույն շերտը, որը փաստում է Տաճարի՝ ի սկզբանե կենտրոնագմբեթ խաչանիստ հորինվածք ունենալը,

բ. սյուների վերնամասերի կրածածկը մաքրելու արդյունքում հայտնաբերվել են դրանց հնագույն քանդակազարդ, խիստ վնասված խոյակները, որոնք թվագրվում են Դ.—Ե. դարերով: Այս խոյակները բացառիկ նշանակություն ունեն համաքրիստոնեական ճարտարապետության պատմության մեջ եւ անտիկ ժամանակների նմանատիպ խոյակների ոճական ձեւերի յուրահատուկ՝ տեղայնացված տարբերակների սկզբնական կիրառումն են քրիստոնեական մշակույթում,

գ. Մայր Տաճարի ներսում կատարվող ապասարման (ապամոնտաժման) եւ ամրակայման աշխատանքների ընթացքում ԺԷ.—ԺԹ. դարերով թվագրվող որմնանկարների նոր շերտեր են ի հայտ եկել, որոնք Նաղաշ Հովնաթանի եւ նրա հետնորդ-ժառանգների աշխատանքներն են:

Մայր Տաճարում բացահայտված պատմամշակութային այս նոր հայտնագործությունները վերանորոգումից հետո ցուցադրվելու են՝ առանձնահատուկ եւ շեշտադրված լուծումներով:

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անմիջական հսկողության եւ հովանու ներքո ներկայումս ընթացող վերականգնողական աշխատանքներն ավարտին հասցնելու շնորհիվ Մայր Տաճարին երկրորդ կյանք է տրվում:

Ա. ՔՀՆ. Պ.

